

ДЯДО ЙОЦО ГЛЕДА

Когато си спомняме за нашите бащи, деди, роднини, преселили се на оня свят преди освобождението на отечеството, преди да лъснат пред очите им сладките лъчи на свободата, често ни минава през ума какво би било учудването им, радостта им, ако по едно чудо се събудеха от вечния си сън в гробовете, излезеха на бял свят и погледнеха около себе си: как щяха да бъдат поразени от всичко онова непознато, невероятно в живота, което ще ги обикаля и в което те ще се чувстват чужденци...

Нещастните родни души няма обаче да възкръснат и да се порадват на чудесиите на свободата, на които ние, обръгнали вече, гледаме равнодушно сега и за които те не са сънували даже в най-дивните си блянове!...

Не, те няма да възкръснат, никой не е възкръснал...

***

Имаше обаче един човек, който бе умрял в навечерието на Освободителната война и който възкръснал при вида на освободена България, без да изпита разочарованията на нас, живите, които гледаме.

Той беше осемдесет и четири годишният старец дядо Йоцо.

Той живееше в едно затънтено планинско, от няколко кошари селце, загнездено в един висок усоеен валог на Стара планина, над Искърската клисура.

Тоя дядо Йоцо, прост, но събуден старец, прекарал тежкия живот на роба във всичките му тегла, грозотии и безнадеждност, беше имал злочестината внезапно да ослепее в родното си гнездо на шейсет и четвъртата си година, тъкмо при отварянето Руско-турската война.

Той остана жив, но умря за живота, за светлината, с неугасен таен копнеж в сърцето да види "българското" - така той наричаше свободна България!

В душата му живееше само образи от черното минало; в неговата старешка бодра памет върлуваха се тъмен рой спомени от робския живот, спомени грозни и лоши. Той виждаше в мисилите си ясно, което е виждал с очите си някога: ясно му се мяркаха в мрака червени фесове, гъжви, камшици, свирепи турци със свирепи лица, една дълга робска нощ без проблясък от радост и надежда, роден в нея и умрял в нея.

***

В тия непристъпни тогава балкански пустини екът на войната слабо стигна. Войната се почна и свърши без да се отрази почти гърмежът ѝ в канарите на неприближимата Искърска клисура.

Настана свободна България.

И дядо Йоцо стана свободен - казаха му това.

Но той беше спял, свободата не видеше, нито я чувстваше осезателно по нещо.

Свободата се изразяваше за него в думите: "Няма турци вече!".

И той усещаше, че ги няма вече.

Но той жадуваше да види "българското", да му се порадва.

В своите прости едноселци, в разговорите им, в мислите им, в грижите на всекидневния живот той не усещаше нищо особено ново. Все същите хора, със същите страсти, неволи и сиромашия, както и преди. Той слушаше същата глъчка и шум в

кръчмата; същите селски крамоли, същите борби с нуждите и с природата в тая изгубена безплодна покрайнина, отдалечена от света.

"Де е българското?" - питаше се той учуден, седнал на сянка под клоните на кривите церове пред държавата му, с поглед безжизнен, мечтателно впит в пространството.

Да бе имал зрение, той би хвъркнал като орел, да погледа какво има по новия свят.

"Анджак сега ми трябваха очите!" - мислеше си той горчиво.

Да види свободна България - това беше неотстъпната му мисъл. Тая мисъл засланияше всичко друго, шумът на околния живот го оставяше равнодушен, безучастен - всичко беше тъй малко, незначително, нищожно и обикновено. Той се боеше, че ще умре, преди да разбере какво е нещо "българското"; или че може да изгуби от старост ума си, без да познае това чудно нещо...

***

Един път - на петата година след Освобождението - разнесе се слух из селото, че иде кой знае по какви неизповедими божии съдбини околийският началник.

Развълнува се селото от тая вест.

Разигра се и бедното дядово Йоцово сърце; разбунни се душата му от сладки парливи вълнения, неизпитвани още. Сега чак щеше да види той "българското"! Именно да види...

Разпита, да разбере тоя големец като какъв е, като какъв маймурин. Казаха му по-вещи селяни, че началникът е нещо като каймакамин, като паша.

- Ама български паша? - пита той, запъхтян от вълнение.

- Български, ами какъв! - отговарят му.

- Наш си? Българин?... - пита пак учуден.

- Турчин ли искаш да бъде, Йоцо? - отговарят му съжалително селяните, които отдавна са видели и началници, и по-големи хора във Враца - защото никой от тях не е бил в София.

Но дядо Йоцо не се задоволяваше с тоя отговор. Той пита началникът как е пременен, как ходи, носи ли сабя. Разправят му.

- Та и сабя ли носи?...

И той въздиша от радост.

"Ще го видим, като дойде" - мисли старата му глава и се тресе.

***

Пристигна началникът и спря у Денкови.

Денковата къща - едничката в селцето по-прилична, на две ниски катчета, измазана с кал, с прозорчета, от които едното даже със стъкло, с тесни стълбици отвън - беше отредена от селото да приеме високия гост.

Затече се и дядо Йоцо към Денкови, тупа с тояжката си по плетената вратня и вика:

- Денко, тука ли е гостът?

Денко го вижда и се понамухва:

- Тука е, дядо Йоцо. За каква работа идеш? Началнико е уморен, остави го сега!

- Абе кажи му да излезе за един час! - дума старецът и тупа с тояжката си по двора, отивайки към стълбиците, що водят на одърчето.

- Що си тъй припрян? За кого, за какво дириш началнико? - пита домакинът.

- За никого, за мене си, тъй... кажи му: "Дядо Йоцо слепият иска да те види!"

- Да го видиш? - усмихва се горчиво Денко и си думата: - Ще го видиш ти, когато си видиш муцуната в кладенеца.

Но старецът настоява. Той тупа вече с тояжката си по първото стъпало на стълбите. Старата му глава се тресе.

Домакинът влиза при началника и му обаждат, че един вдетинен старец, слепец, го търси.

- За каква работа? - пита началникът.

- Иде да те види.

- Да ме види?... И сляп, казваш?...

- Сляп от пет-шест години. - И той му разправи как дядо Йоцо ненадейно изгубил зрението си, когато братушките да дойдат.

- Беше заможничък и разбран челяк - допълни Денко, - но нали даде господ, ослепа, кой знае от какво... Сега гледа, ама не види... Вика се, умрял човек... Защо си го не прибере господ! Добре, че остави имотец - държава, стокица, - та го гледат син му и снаха му. И добре го гледат челяко...

- Любопитно - каза си началникът, - нека дойде! Не, чакай да изляза!

И той излизе на одъра и слезе по стълбите.

Дядо Йоцо по тропането на чизмите позна, че е той, българският паша, па свали шапката.

Чиновникът видя пред себе си един белобрад старец, но със здрав още изглед, с едро, почерняло, грубо лице, с окъсан безрамник и с чешири, увити с връв. Цялото му тяло се тресеше. Той стоеше в смирено положение, с наведена беловласа глава.

- Какво има, дядо? - попита началникът приветливо.

Старецът вдигна глава, обърна към него безжизнените си очи, които не се движеха. Само мишците на едрото му лице нервно затрепераха.

- Ваша милост ли си, синко?

- Аз съм, дядо.

- Пашата ли?

- Той, същият - каза началникът усмихнат.

Дядо Йоцо приближи към него, премести си шапката под лявата мишница, взе му ръката, побара сукнения ръкав; похвана медните копчета на гърдите му и акселбантите; попи с трепетна ръка сребърните плетени еполети на раменете му, па се подигна, та ги целуна.

- Господи, видох! - продума старецът, който се прекръсти, па си изтри с ръкава сълзите, що бликнаха из мъртвите му очи.

Па се поклони ниско и рече:

- Сега прощавай, синко, че ти направих труд! - И тупайки с тояжката, гологлав, излезе.

***

После настанаха за него пак еднообразни, безпросветни дни; пак дълбокият мрак на слепотата, в който светеше със зарист блясък като ясна звезда в тъмна нощ само това видение - българският началник-паша! Чинеше се на стареца, че той пръв път след пет години бе прогледнал за един миг и видял "българското" - една лучица от "българското" - и се беше напълно уверил, че няма турци вече и е настанала слободия по света.

Освен тоя случай всичко друго си беше, както и по-напред: той пак срещаше в кръчмата същите селяни, слушаше същите крамоли и глъчки. Животът наоколо

продължаваше да шуми еднакъв със своите неволи, трудове, дребни борби, без сам да вземе в тях участие, чужди за него и чужденец за тях. Една радостчица само му оставаше и му облажаваше тъмния живот: съзнанието, че България е свободна. И като внимаваше понякога на местните вражди и гонения, той се чудеше как тия хора си тровят живота, когато трябва да бъдат все весели и да се радват, че е българско и слободия. Та те имат очи: трябваше да бъдат честити!

"Ще рече човек, че те са слепци, а аз гледам" - мислеше си той.

И той сядаше под церовете, слушаше как долу шуми Искърът, мислейки, че той пътува отдалеко и е видял много по-големи работи, и се радваше. И времето минаваше.

***

Един ден дядовото Йоцово сърце се разигра от ново вълнение. Дойде си в отпуск за Великден еднишкият войник от селцето.

- Ами как дойде? С войнишки дрехи? - пита развълнуван дядо Йоцо.

- Във войнишки дрехи - отговарят му.

- И с калъчка?

- Да чуеш само как звънти, дядо Йоце!

Тича старецът при Кольовия син:

- Брей, юнако, тука ли си бре?...

- Какво дириш, Йоцо? - пита старият Кольо.

- Де аскерлият, да го видя?

Кольо извика сина си да го види дядо Йоцо и се усмихна самодоволно. Войникът излезе.

Старецът го усеща по сабята, която чатка по камъните. Той се спуска и стиска пъргавата ръка, която войникът му подава весело. Па му бара дебелия шинел, копчетата, фуражката, хваща сабята и я целува. После го погледва с безжизнения си поглед и зачудено лице, по което се проточили две сълзи.

- Та сега си имаме българска войска? - пита той и трепери от щастие.

- Имаме си, дядо Йоцо: и войска, и капитани, и наш княз - отговаря войникът гордо.

- Няма ли да подойде насам някога?

- Кой? Княза? - И войникът, и Кольо се смеят на простотията Йоцова.

И дядо Йоцо цял час разпитва за българския сарай в София, за българските топове, за българския талим и за всичко... И като слуша чудесиите, що му разправя войникът, нему се струва, че някъде в дълбочините на душата му едно слънце изгрява и осветлява всичко и той вижда пак зелени планините и голите чуки, с орли, накацали по тях, и белия божи свят, чудесно хубав!

А войникът, застървен, все разправя чудосии...

- Ух, да се не види макар: анджак сега ми трябва очи! - ядосва се пак старецът.

***

Дълго време дядо Йоцо живя под тия нови впечатления. В затънтеното селце не идеше вече никой външен човек от нова България, за да влее нова струя от благодатно вълнение в душата му. Не се случи никакво събитие в еднообразното прозяване на селцето му, което отдалеко даже да науми кипящия живот на България. Политическите трусове, които се заредиха и потърсиха издъно цялата страна, минаха без отглас в спокойния небосклон на селцето. В тия няколко бедни хижи вестник не идеше, защото никой не четеше; даскал нямаше, защото нямаше школо; поп нямаше, защото нямаше черква; стражар не стоеше, защото нямаше община, а зимата със снеговете си и

каловете си спираше съвсем през седем месеца и така мъчното им съобщение със света.... Даже слабо се чу и сръбската война, в която бе загинал едничкият от това село войник. Стигнаха като мътни, неопределени слухове, че нещо става там, някъде зад планините, но какво - никой добре не знаеше. В упоритата борба за добиване коравия ръжен, недопечен залък не остана време за любопитство и за работа на тъмните умове на тия тъмни хора.

И дядо Йоцо плъзнеше в незнание за световните събития в ненарушимия покой на селцето си.

Той падаше полека-лека в безучастна апатия към всичко, що го заобикаляше, в едно незлобиво състояние, близо до старческо полишване. По цели часове и дни стоеше под сянката на церовите замислен, с поглед умрял, безцелно вторачен в пространството, вслушвайки се в глухия шум на Искъра.

Изглеждаше, че нищо ново отвън няма вече да дойде да изтръгне душата му от това бавно и тихо умиране.

***

Това се случи обаче.

Разнесе се слух, че ще прокарат железен път из клисурата на Искъра: инженери вече мерили там. Тоя слух стигна и до ушите на дядо Йоцо и разтrese като с чук душевната му летаргия. Събуди се в дълбочините на паметта му един заспал отколешен спомен: той бе слушал в младини от един врачански чорбаджия, чорбаджи Мано, как паши и големци и френски мендизи казвали, че железница не е край да мине из устието; че милиони и милиони да се похарчат - нахалост е...

- Как? Българска железница?...

Той не искаше да повярва. Железница?... Из това устие, из тия стръмни места, дето кон не намираше място да закрепил копитата си по канарите? Дето кози крак мъчно се задържаше по стените?...

- Една голяма царщина не се нае, та ние ли?

Но слухът упорствуваше, продължаваше да смущава въображението на слепия старец; той даде работа на ума му - по всичко друго останал в състояние на детска незлобивост.

Но обадиха му един ден, че се захваща направата на железницата из устието. Селяните се наемаха за работници и слазяха долу при Искъра.

Удиви се старецът.

- Види се, намериха се някъде още по-учудени инженери - свят голям... Френци ли са пак?

Казаха му, че са българи.

Смая се старецът.

- Как, наши? Български инженери! Дето паши и учени френци казваха, че не може! Та сме имали по-учени хора ние?... Ами милионите у хилядите милиони дето казваха чорбаджи Мано?...

- И милионите си имаме... Който си има брада, има си и гребен!...

Изпълни се душата на дядо Йоцо с възхищение. И войска, и паши, и топове, и княз, и учени хора, и милиони, и чудосии над чудосиите!

Сега "българското" му се представи нещо велико, могъществено, необятно... Неговият убоги умне можеше да побере всичкото това величие. Досега символите на "българското" се изразяваха за него само в еполетите на околийския началник и в сабята на войника, които бе попибал и целувал; сега то го поразяваше, смайваше със

силата си и пълнеше с гордост душата му, българска ръка сечеше планините, българският ум измисляше работи, да се чуди и мае човек!

Де сега Мана чорбаджи, да видим какво ще каже?

Когато чу първите пукоти на канарите, които се строполяваха долу от мините, той си отри с ръкав очите, защото се просълзиха.

***

Оттогава неговото любимо място за стоене беше скалата на петдесетина крачки от държавата му, надвиснала над дълбоката клисура на Искъра, загърмяла от трескава работа.

От заран до вечер той стоеше на скалата, слушаше гълчът, пукотите, ударите на мотиките в земята, търкалянето на колцата, движението, смесения шум от усилията на гигантското дело.

Железницата се свърши и заработи. Дядо Йоцо чу с трепет първите писъци на свирката на паравоза, трещенето на колелата по релсите.

Пищеше и трещеше "българската железница"! Той сякаш оживя, възроди се.

Отиваше редовно на скалата, щом наближаваше часът на влака, за да чуе свирката и да погледа българската железница как фучи из устието.

Железният път се свързва в мислите му с понятието за свободна България. Той му говореше с гърмежа си ясно за новото, за "българското" време. Както преди нищо не наумяваше в селото за него: само "свирката" му обаждаше това. И когато наближаваше тя да изпищи, той зарязваше всичко и тичаше с тояжката си на канарата, за да гледа...

Пътниците, изправени на прозорците на вагоните да гледат живописните завои на пролома съгледваха учудени на един рът отсреща, че стои един човек и им маха с шапка. Това беше дядо Йоцо. Той поздравяваше по тоя начин нова България.

Съселяните му привикнаха да го виждат всеки ден на скалата и си казваха ухилено:

- Дядо Йоцо гледа...

Тоя умрял за живота и за света човек възкръсваше само при ехтежа на влака и му се радваше с детинска радост. Само той вече олицетворяваше пред него свободна България; понеже не беше видял железница през живота си, въображението му я рисуваше като един чудовищен крилат змей, който пуца пламък из устата си, бучи и реве, фучи с невъобразима сила и бързина из планината, разгласявайки силата, славата и напредъка на свободна България.

Слепотата и умствената му незлобливост бяха запазили като с броня душата му от разочарованията на тъмните ѝ страни, които разочарования изпитваме ние, окатите...

Честит слепец!

Често някой нов кондуктор, учуден, че вижда все на същия час на канарата един старец, който маха с шапка към летящия влак, запитваше на близната станция селяните, що се качваха в третия клас:

- Кой е този човек, дето все маха с шапка там от канарата? Някой луд?

И селяните отговаряха обикновено:

- Не бе, дядо Йоцо гледа...

***

Една вечер Йоцо се не върна вкъщи. Заранта син му отиде да го дири право при скалата, мислейки, че може да е паднал в пропастта.

Но той го завари умрял там с шапка в ръка.

Йоцо беше ненадейно издъхнал, поздравлявайки нова България...